

mer b. Râşid, İbn Cüreyc, Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd, Mâlik b. Enes, Abdullah b. Mübârek, Süfyân b. Uyeyne ve Yahyâ b. Saïd el-Kattân gibi tanınmış muhaddisler hadis rivayet ettiler. Hişâm, kendisine büyük değer veren Halife Mansûr devrinde (754-775) muhtemelen onunla görüşmek üzere üç defa Kûfe'ye gitti. Bu sebeple Kûfeli hadis talebeleri de ondan hadis öğrenme imkânını buldular. Hişâm'ın bir ziyaretinde 100.000 dirheme ulaşan borçlarını ödeyebilmek için halifeden yardım istediği, onun da kendisi gibi bir âlimin bu kadar büyük borç altına nasıl girdiğini sorduğu, Hişâm'ın Allah'a (bir rivayete göre Allah'a ve emîrül'l-mü'minîne) güvenerek çocuklarını evlendirip onlara birer ev aldığını söylemesi üzerine Mansûr'un borcunu ödedikten başka ayrıca 10.000 dirhem ihşanda bulunduğu kaydedilmektedir.

İbn Sa'd, Yahyâ b. Maïn, Ebû Hâtim er-Râzî gibi âlimler Hişâm'ın sika olduğunu söylerken çok hadis rivayet ettiğini de belirtmişlerdir. Ali b. Medîni onun hadislerinin 400'ü bulunduğunu, Zehebî ise 1000'den fazla olduğunu söylemiştir. Ya'kûb b. Şeybe, Hişâm'ın sika bir râvi olup Irak'a gitmeden önce rivayet ettiği hadisleri herkesin kabul ettiğini, ancak Irak'a gittikten sonra rivayet konusunda daha gevşek davrandığını ve babasına ait olmakla beraber ondan bizzat duymadığı hadisleri duymuş gibi nakletmeye başladığını ileri sürmüştür. Rivayetlerini ihtiva eden kitapları Bağdat'a götürmediği için bu hatalara meydan verdiği anlaşılan Hişâm'ın Medineliler tarafından rivayet edilen hadisleri daha makbul sayılmaktadır (İbn Receb, II, 604-605). İleri yaşlarda Hişâm'ın rivayetleri birbirine karıştırdığı yolundaki bir iddiayı sadece İbnü'l-Kattân el-Mağribî ileri sürmekte, Zehebî ve İbn Hacer el-Askalânî gibi âlimler ise bu iddianın gerçeğe uymadığını, hâfızası biraz zayıflamış olsa bile onun rivayetleri birbirine karıştırmadığını söylemektedirler. Hişâm'ın rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte*'de yer almakta, âlî rivayetleri *el-'Avâlî min hadîsi Hişâm b. 'Urve* adlı eserde bulunmaktadır (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 61).

Hişâm b. Urve 146 (763) yılında Bağdat'a Halife Mansûr'un yanına gitti ve orada vefat etti. Ölüm tarihi 145 ve 147 olarak da kaydedilmektedir. Cenaze namazı Mansûr tarafından kılınmış ve Hayzûrân Kabristanı'na defnedilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 321; a.e.: *el-mütemmim*, s. 229; Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, s. 248; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 193-194; a.mlf., *et-Târîhu's-sagîr*, II, 83; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 37-42; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 80-82; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, III, 381; VI, 34-47; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, I, 144-145; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 141-160*, s. 320-323; a.mlf., *Mizânü'l-l-tidâl*, IV, 301-302; İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî* (nşr. Nureddin İtr), [baskı yeri yok], 1398/1978, II, 604-605; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 48-51; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 218-219.

M. YAŞAR KANDEMİR

HİŞÂMİYYE

(الهشامية)

Şia âlimlerinden

Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî'nin

(ö. m. VIII. yüzyılın sonları)

görüşlerini benimseyenlere
verilen isim

(bk. CEVÂLİKÎ, Hişâm b. Sâlim).

HİŞÂMİYYE

(الهشامية)

Mu'tezile âlimlerinden

Hişâm b. Amr el-Fuvâtî'nin

(ö. 218/833'ten önce)

mensuplarına verilen isim

(bk. HİŞÂM b. AMR).

HİŞÂMİYYE

(الهشامية)

Şia âlimlerinden Hişâm b. Hakem'in

(ö. 179/795)

görüşlerini benimseyen

ve Hakemiyye olarak da anılan

Şii grup

(bk. HİŞÂM b. HAKEM).

HİTÂBET

(الخطابة)

Etkili ve güzel konuşma sanatı,
retorik.

Arapça aslı hatâbe olan kelime "hutbe okuma, güzel söz söyleme, vaaz ve nasihat etme" gibi anlamlara gelir. Terim olarak "bir topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etmek gibi amaçlarla yapılan güçlü ve etkili konuşma veya güzel konuşma sanatı" mânasında kullanılır. Konuşan kişiye *hatîb*, yaptığı konuşmaya da *hitâbe* denir.

İlk defa para karşılığında hitâbet dersi veren ve bu konuda kitap yazan kişinin Sicilyalı Koraks (m.ö. V. yüzyıl) olduğu bilinmektedir. Koraks Grekçe'de "karga" anlamına geldiğinden İslâmî kaynaklar ondan Gurâb el-Hatîb diye söz ederler (İbnü'l-Kiftî, s. 109). Öğrencisi Tisias da onun koyduğu ilkeler doğrultusunda hitâbetle ilgili bir eser kaleme almış, ayrıca Atina'nın en ünlü hatiplerinden Lusias, Gorgias ve Isokrates'i yetiştirmiştir. Bunlar diyalektîği (cedel) başarıyla kullanan, herhangi bir konuda rahatlıkla polemik yapabilen birer sofist olarak da tanınıyorlardı. Bu dönemde hitâbet bir sanat dalı olmanın yanında iyi gelir getiren bir meslekti. Yunan şehir devleti sisteminde politikacıların halk meclisinde temsil ettikleri kesimin çıkarlarını başarılı bir şekilde savunabilmeleri için iyi birer hatip olmaları gerekiyordu. Bu ihtiyacı karşılamak üzere hitâbet kursları açılıyor, bunun yanı sıra gezgin hatipler tarafından isteyenlere para karşılığında ders veriliyordu. Fakat sofistlerce hitâbetin amacı doğruyu ortaya çıkarmak değil muhatabı kandırmak ve ona kendi görüşünü kabul ettirmektir (Eflâtun, *Gorgias*, s. 453^a). Bundan dolayı hatipler kelime oyunlarına başvuru yapıyorlardı. Bu anlayış giderek kavram kargaşasına, şarlatanlığa ve sofistlik mantığının yayılmasına yol açmıştı.

Antik dünyanın üç büyük filozofu Sokrat, Eflâtun ve Aristo bu zihniyetle mücadele etmişlerdi. Ancak düşüncenin yapı taşları durumunda olan kavramları sorguladığı için Sokrat da sofistlikle suçlanmış, zayıf delili güçlü, güçlüyü zayıf göstermenin yöntemini öğreterek gençlerin zihnini çeldiği ileri sürülmüştü (Eflâtun, *Savunma*, s. 38^a). Eflâtun "ikna ve inandırma sanatı" olarak tanımladığı hitâbeti şiddetle eleştirmiş ve hatipleri, hakikat bilgisine sahip olmaksızın inandırma yollarına başvurdukları için reddetmiştir. Ona göre hatip, daima kendi üstünlüğünü öne çıkararak kalabalığın takdirini kazanmayı amaç edindiğinden tamamen sahte değerlere dayanmaktadır; dolayısıyla şiir gibi hitâbetin de ideal devlette yeri yoktur. Bu alandaki görüşlerini *Gorgias*, *Phaidros* ve *Devlet* diyaloglarında dile getiren Eflâtun, özellikle dönemin en tanınmış sofisti ve hitâbet hocası Thrasy-makhos'u ağır bir dille eleştirmiştir (*Devlet*, s. 336^b, 343^d). Aristo ise İslâm mantıkçıları tarafından *Kitâbü'l-Hatâbe* adıyla tanınan ünlü *Rhetorica*'sında, daha önceki ve çağdaşı ünlü hatiplerin ve bu konuda yazan müelliflerin görüşlerini aktar-

manın yanı sıra mantığı hitâbete uygulayarak bu sanata yeni boyutlar kazandırmıştır. Bu bakımdan onun kitabı kendi türünde en eski ve sistematik bir eser olma özelliğini hâlâ korumaktadır. Aristo eserinin başında, “Hitâbetin diyalektikle yakın ilgisi vardır; her ikisi de belli bir ilme dayanmadan amaca ulaşmak ister”; “Her ne kadar hitâbet ahlâk ve siyasetin alanına girerse de daha çok diyalektiğe benzer, hatta onun bir bölümüdür” (*Kitâbü'l-Hatâbe*, I, 1.1; I, 1.2.7) dedikten sonra hitâbetin mantığın temeli olan kıyasla ilişkisini şöyle belirtir: “Hitâbet ve diyalektikten başka mantıkî kıyas yardımıyla ters bir sonuca ulaşan hiçbir sanat yoktur” (*a.g.e.*, I, 1, 12). Aristo, kendisinden önce bu konuda yazarların örtülü kıyası (kıyas-ı muzmer) ihmal ettiklerini, halbuki bu tür kıyasın delilin esasını oluşturduğunu ve dinleyiciyi ikna açısından analojiden (kıyas-ı temsili) daha etkili olduğunu önemle vurgular (*a.g.e.*, I, 1, 3, 10). Ancak hatip, dinleyenleri ikna edebilmek için sık sık analojiye de başvuracaktır. Bütün bunlar hitâbetle mantık arasındaki yakın ilişkiyi gösterdiği gibi *Rhetorica*'nın *Organon*'a dahil eserler içinde yer almasını savunanların da haklılığını göstermektedir. İslâm mantıkçıları da *Rhetorica*'yı mantık kulliyatından saymışlardır.

Aristo yine *Rhetorica*'da hitâbeti ve onu diğer ilimlerle sanatlardan ayıran özellikleri şöyle açıklar: “Hitâbet, herhangi bir konuda ikna etme yollarını kullanma melekesidir. Bu diğer ilim ve sanatlarla bulunmayan bir özelliktir. Çünkü onların amacı kendi konularıyla ilgili meseleleri öğretmek, hitâbetinki ise diyalektik gibi ikna etmek ve susturmaktır” (*a.g.e.*, I, 2.1). Bundan dolayıdır ki hitâbetin belli bir konusu yoktur. İnsan, inandırma yol ve yöntemlerini kullanma melekesinden faydalanarak kendisine sunulan hemen her konu üzerinde karşısındaki kişiye veya topluluğa hitapta bulunur. Ona göre hitâbetin değişmeyen üç unsuru hatip, konu ve dinleyicidir. Konuşmanın etkileyici ve inandırıcı olması her şeyden önce hatibin ahlâkî durumuna bağlıdır. Konunun seçimi ve gerçeklere dayanması da büyük önem taşır. Ayrıca hatibin, dinleyicilerin psikolojik durumunu dikkate alması önemli bir husustur (*a.g.e.*, I, 1.3). Aristo dinleyiciyi ve zaman unsurunu dikkate alarak üç tür hitâbetten söz eder. a) Siyasî hitâbet. Devlet adamının veya politikacının devlet işlerinin düzenli ve sağlıklı yürütülebilmesi için gereken önerileri ortaya koymak, zararlı ve tehlikeli şeylere karşı uyarılarda bulunmak üzere yaptığı

konuşmadır. Bu tür hitâbet geleceğe yöneliktir. b) Adlî hitâbet. Kendini veya müvekkilini savunmak yahut başkasını suçlamak amacıyla yapılan konuşmadır. Daha da konusu olay veya suç geçmişte kaldığı için bu tür hitâbet geçmişe yöneliktir. c) Törensî hitâbet. Çeşitli vesilelerle düzenlenen törenlerde hatibin genellikle övgü veya yergide bulunmak üzere yaptığı konuşma olup içinde bulunulan zamanla ilgilidir (*a.g.e.*, I, 3.3 vd.). Aristo'nun bu tasnifte yer vermediği dinî, askerî ve akademik gibi başka hitâbet türleri de vardır. Eski Yunan'da bu üç tür hitâbet alanında şöhret yapmış hatiplere örnek olarak sırasıyla Demostenes, Cicero ve Perikles gösterilir.

Hitâbet ve belâgatla doğrudan veya dolaylı ilgisi bulunan her konuya *Rhetorica*'da yer verilmiştir. Meselâ eserin birinci bölümünde kanun koyma, suç-ceza, adalet-zulüm, iyi-kötü, haklılık-haksızlık, mutluluk-mutsuzluk, yazılı-yazısız kanunlar, devlet şekilleriyle bunların özelliklerinden antlaşmalara ve işkence türlerine kadar birçok konu siyasî ve adlî hitâbet açısından değerlendirilmiştir. İkinci bölümde gerek hatip gerekse dinleyiciler açısından psikolojiye ağırlık verilmiştir. Dinleyiciyi etkileyebilmek için hatibin ses tonu ve mimiklerinin önemi vurgulanırken öfke, serinkanlılık, dostluk-düşmanlık, korku-güven, hayâ-hayâsızlık, merhamet, hiddet, haset ve gıpta gibi ruh hallerinin tahlili yapılmış, üçüncü bölüm ise daha çok hitâbet ve belâgatın kurallarına ayrılmıştır.

Rhetorica Arapça'ya birkaç defa tercüme edilmiştir. İbnü'n-Nedîm'in “eski tercüme” diye tanıttığı çevirinin kime ait olduğu belli değildir. İbnü'n-Nedîm, İshak b. Huneyn ile İbrâhim b. Abdullah'a ait iki tercümenin bulunduğunu, ayrıca Ahmed b. Muhammed es-Serahsî'nin el yazısıyla bu eserin 100 yaprak tutan bir nüshasını gördüğünü söyler (*el-Fihrist*, s. 349). Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd *Rhetorica* üzerinde günümüze kadar gelen çalışmalar yapmışlardır. Fârâbî'nin *Kitâbü'l-Hatâbe* adıyla kaleme aldığı eserin *Rhetorica*'nın birinci ve kısmen ikinci bölümünün kısa bir tefsiri mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Fârâbî hitâbete dair meseleleri açıklarken asıl metne bağlı kalmamış, akıcı üslûbu ve kendi kültür dünyasından verdiği örneklerle bu sanata yeni boyutlar kazandırmıştır. Ayrıca Fârâbî'den itibaren “beş sanat” diye anılan eserlerin dördüncüsünün *Rhetorica* olduğu hatırlanmalıdır (*Dîa*, V, 546-

547; XII, 148). Eseri J. Langhade ve M. Grignaschi Fransızca'ya çevirerek Arapça orijinaliyle birlikte yayımlamışlardır (Beyrut 1971).

İbn Sînâ, henüz yirmi bir yaşında iken *Rhetorica*'nın birinci bölümünün son faslı dışındaki kısımlarını şerhetmiş, bu çalışması *Kitâbü'l-Mecmû' (el-Hikmetü'l-'arûziyye)* adlı eseriyle *el-Behce fi'l-mantık*'ta yer almıştır. Daha sonra eserin tamamını *eş-Şifâ*'nın mantık bölümünün sekizinci kitabı olarak şerhetmiştir; ancak bu çalışmasında esas aldığı Arapça tercümenin çok bozuk ve yer yer anlaşılamayacak derecede hatalı olduğundan yakını (*Kitâbü'l-Hatâbe*, s. 81). Onun ifadesinden *Rhetorica*'yı şerheden başka kişilerin de bulunduğu (*a.g.e.*, s. 26), fakat kendisinin onların yorumunu beğenmediği (*a.g.e.*, s. 29) anlaşılmaktadır. İbn Sînâ eseri, aslındaki sistematığe bağlı kalmadan dört bölüme ayırdığı gibi alt bölümlerde de farklı bir düzenleme uygulamış, bu arada kendi kültür dünyasından örnekler vermek suretiyle okuyucuya yardımcı olmaya çalışmıştır.

İbn Rüşd, *Telhîşü'l-Hatâbe* adlı eseriyle *Rhetorica*'nın orijinal planına bağlı kalarak bir şerhini gerçekleştirmiştir. İbn Rüşd'ün diğer şerhlerinde olduğu gibi burada da Aristo'ya ait metinden birkaç kelime alıntı yaptıktan sonra yoruma başladığı, açıklamaları uzattıkça uzattığı, çok defa ifadelerin Aristo'ya mı kendisine mi ait olduğunun ayırt edilemediği ve bazan yorumlarının asıl metnin birkaç katını bulduğu görülmektedir. İbn Rüşd ayrıca, okuyucunun Grekçe'deki belâgatı kavrayabilmesi için Arap belâgatı ile Aristo'nun belâgat kuralları arasında karşılaştırmalar yaparak her iki edebiyattaki benzer ve farklı yönleri göstermeye çalışır. Bunun için yerine göre Kur'an-ı Kerim ve hadislerden, Arap şiir ve belâgatından örnekler verir. Bu durum onun hem Aristoculuğunu hem de İslâm bilim, düşünce, kültür ve edebiyatına olan hâkimiyetini ortaya koymaktadır. İbn Rüşd çalışmasında yer yer Fârâbî'nin *Rhetorica* tefsirine de göndermelerde bulunmuş ve onu takdirle anmıştır.

İslâm kültür tarihinde ilk defa Kindî retorik kelimesinin karşılığının belâgat olduğuna dikkat çekmiştir (*Felsefî Risâleler*, s. 156, 167). Hitâbet Arap edebiyatında belâgatla ilgili görülerek edebî ilimlerden meânî, beyân ve bedî' arasında değerlendirilmiş, bu sebeple de İbn Sînâ'dan sonraki mantıkçılar eserlerinde bu konuya yer vermemişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Eflâtun, *Devlet* (trc. Sabahattin Eyüboğlu – M. Ali Cimcoz), İstanbul 1985, s. 27, 35 (336^b, 343^d); a.mlf., *Savunma* (trc. Teoman Aktürel, *Diyaloglar* I içinde), İstanbul 1982, s. 35 (38^a); a.mlf., *Gorgias* (trc. Melih Cevdet Anday, *Diyaloglar* I içinde), İstanbul 1982, s. 53 (453^a); Aristo, *Kitâbü'l-Hatâbe: Rhetorica* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Kahire 1959; a.e. (trc. İ. Selâme), Kahire 1953; a.e.: *Retorik* (trc. Mehmet H. Doğan), İstanbul 1995; Kindî, *Felsefî Risâleler* (trc. Mahmut Kaya), İstanbul 1994, s. 156, 167; Fârâbî, *Kitâbü'l-Hatâbe* (nşr. J. Langhade – M. Gringnaschi), Beyrut 1986; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1398/1978, s. 349; İbn Sinâ, *Kitâbü'l-Hatâbe (eş-Şifâ' el-Manîk)* içinde, nşr. M. Selim Sâlim, Kahire 1966; İbn Rüşd, *Telhîşü'l-Hatâbe* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1959; İbnü'l-Kiftî, *İhbarü'l-ulemâ'* (Lippert), s. 109; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 113-121; a.mlf., "Fârâbî", *DİA*, XII, 148; M. Naci Bolay, "Beş Sanat", a.e., V, 546-547.

MAHUT KAYA

□ ARAP EDEBİYATI. Câhiliye dönemi. Araplar'ın İslâm öncesi dönemde hitâbete büyük önem verdikleri ve meşhur hatiplerin yetiştiği bilinmektedir. Ancak sözlü rivayete dayanan bu edebî mahsul-ler zamanımıza ulaşmamış, ulaşanların sıhhati konusunda da tereddütler vardır. David Samuel Margoliouth gibi şarkiyat-çılarla başta Tâhâ Hüseyin olmak üzere bazı çağdaş müslüman yazarlar Câhiliye şiirine olduğu gibi Câhiliye hitâbetine de şüpheyile bakmışlar, bunların Emevîler devrinde üretildiğini ileri sürmüşlerdir. Araplar'a komşu olan milletlerin milâttan beş asır öncesine ait edebî metinlere sahip olduklarını kabul eden bu yazarların, Araplar'ın milâttan beş asır sonrasına ait hitâbet örneklerini otantik saymamaları mâkul görünmemektedir (Zekî Mübârek, I, 38). Halbuki Eksem b. Sayfî gibi bazı Câhiliye hatipleri İslâm'a yetişip müslüman oldukları gibi birçok hatibin hitâbelerini buzzatı rivayet eden yakınları İslâmî dönemde henüz hayattaydı. Hz. Peygamber'in huzurunda çeşitli kabilelere mensup hatipler konuşmalar yapmışlardır (Ahmed Zekî Safvet, I, 163-170). Bu konuşmalarda dönemin hitâbetine ait özellik-leri tesbit etmek mümkündür. Kabile ha-yatı, kabileler arasındaki mücadeleler genellikle hitâbete de yansımış, hitâbetin konuları buna göre oluşmuştur.

Câhiliye devri hitâbetinin başlıca tema-larından biri karşılıklı övgü ve yergidir. Bir hatip kendi kabilesinin kahramanlık, cömertlik gibi erdemlerini dile getiren bir konuşma yaptığında rakip kabile hatip-leri hemen buna cevap verirlerdi. Rebîa el-Esedî'nin hakemliğinde Ka'kâ' b. Ma'

bed ile Hâlid b. Mâlik'in ve Herim el-Fezâ-rî'nin hakemliğinde Alkame b. Ulâse ile Âmir b. Tufeyl'in yaptığı konuşmalar bu türün en meşhur örneklerindendir (Câ-hiz, II, 272-273; İbn Düreyd, s. 237; Ah-med Zekî Safvet, I, 41-45).

Câhiliye hitâbetinin en zengin örnekle-rini kabileler arasında meydana gelen sa-vaşlarda yapılan intikam konuşmaları teş-kil eder. Bunların en meşhuru, Hânî b. Ka-bîsa eş-Şeybânî'nin Araplar'ı İranlılar'a karşı savaşmaya teşvik eden konuşma-larıdır (Ebû Ali el-Kâlî, I, 169; Ahmed Zekî Safvet, I, 37). Bunun yanında ara bulma ve barışa çağrı mahiyetinde konuşmalar da yapıldı. Kays b. Hârice'nin Dâhis ve Gabrâ savaşlarının sona ermesini sağla-yan uzun konuşması bunların en meşhur-larındandır.

Nişan ve düğün törenlerinde yapılan konuşmalara "hitâbetü'l-ımlâk" denirdi. Eski Arap âdetlerine göre evlenmek iste-yen erkeğin yakınlarından hitâbeti güçlü bir kişi damat adayının erdemlerini sayan bir konuşma yapar, buna kız tarafından bir kişi cevap verirdi. Hz. Peygamber'in Hatice ile evlenmesi münasebetiyle Ebû Tâlib'in yaptığı konuşma bu türün en gü-zel örneğini teşkil eder (Ahmed Zekî Saf-vet, I, 77). Kültürlü ve bilge kişilerin hitâ-beleri edebî açıdan önemlidir. Bu türün en meşhur örneği Kus b. Sâide'nin Ukâz panayırında irat ettiği, Hz. Peygamber'in de dinleyiciler arasında bulunduğu rivayet edilen hitâbesidir (Nâyif Ma'rûf, s. 34-36).

Câhiliye dönemi hitâbetinin bir türü de elçi kabullerinde, hükümdar meclislerin-de, ayrıca panayırarda ve çeşitli toplan-tılarda yapılan konuşmalardır. Eksem b. Sayfî'nin, Amr b. Hind'in kardeşini tâziye için yaptığı konuşma türünün en güzel örneklerindendir (İbn Abdürabbih, III, 307-308; Ahmed Zekî Safvet, I, 37-38). Ölen bir kimsenin vasiyetleri de bir hitâ-bet çeşidi olarak görülmüş olup bunların en beğenileni, Âmir b. Zarib el-Advânî ile Eksem b. Sayfî'nin kavimlerine hitâben yaptıkları vasiyetlerdir (diğer vasiyetler için bk. Ahmed Zekî Safvet, I, 119-145). Kâhinlerin gaipten haber veren secili söz-leri Câhiliye devrinde itibar gören bir hi-tâbet türüydü.

Nikâh ve barış konuşmaları dışında ge-nellikle kısa olan Câhiliye hitâbelerinin en belirgin özellikleri mukaddime ve hâtime-lerinin bulunmaması, bol secili ve kısa cümleli olmaları, irticâlen söylenmeleri-dir. Câhiliye hatipleri, nikâh hitâbeleri dı-şındaki konuşmalarını ayakta yüksek bir yerde veya binek sırtında yaparlardı. Top-

luluğun karşısına düzgün bir kıyafetle çık-mak, elinde baston, kılıç veya mızrak bu-lundurmak, başa sarık sarmak, irticâlen ve rahat bir şekilde konuşmak bu dönem hitâbetinin kurallarındandır.

Câhiliye döneminde hatibin toplum içi-ndeki yeri genellikle şairden hemen sonra gelir veya onunla aynı düzeyde görüldü. Hatta Câhiz'in verdiği bilgiye göre başlan-gıçta şairler hatiplerden üstün tutulur-ken zamanla şairlerin sayısı artıp şiir bir kazanç vasıtası haline getirilince hatip şa-irden üstün kabul edilmeye başlanmıştır (bk. Saîd Hüseyin Mansûr, s. 17-18). Ha-tiplerin çoğunlukla kabile reislerinden ve-ya bilge kişilerden olmasının da bunda et-kisi vardı. Şairler genellikle kabilenin söz-cüsü olmakla beraber kabileler arası atış-ma ve övünmelerde bu görev çok defa hatiplere verildi.

Kaynaklarda Câhiliye devrinde yaşadı-ğı rivayet edilen birçok hatibin ismi geç-mektedir. Özellikle İyâd ve Temîm kabi-leleri hitâbetteki üstünlükleriyle tanın-mıştır. İyâd kabilesinden Kus b. Sâide, Zerkâ ile (Hind bint Hus) Lakî b. Ma'bed; Temîm'den Eksem b. Sayfî, Hâcib b. Zü-râre ile Kays b. Âsım; Kinâne'den Hz. Pey-gamber'in dedelerinden Kâ'b b. Lüey, Hâşim b. Abdümenâf ve oğlu Abdülmüt-talib ile Utbe b. Rebîa, Süheyl b. Amr; Kays Aylân'dan Kays b. Hârice el-Gatafâ-nî, Lebîd b. Rebîa el-Âmirî, Âmir b. Darib el-Advânî; Yemen'den Ubeyd b. Şeriyye el-Cürhümî, Zübeyr b. Cenâb, Kays b. Şem-mâs ile Sabâh el-Himyerî ve Bâhile'den Sehbân meşhur hatiplerdendir. Konuş-malarında insanları putları terketmeye ve Allah'a ibadete çağırarak, "emmâ ba'dü" şeklindeki başlangıç sözünü ilk defa kul-lanan, konuşma sırasında yüksek yere çıkmak, kılıç veya asâya dayanmak gibi âdetleri başlatan Kus b. Sâide ile (ö. 600), Araplar'ın hekim ve kadılarından olup te-fekkür ve duygu yüklü konuşmalarını ata-sözleri ve vecizelerle süsleyen Eksem b. Sayfî (ö. 612) Arap hitâbetinin en ünlü isimleridir.

İslâmî Dönem. Hitâbet, İslâm'ın ilk de-virlerinden itibaren çok gelişmiş bir nesir türü haline gelmiş ve birçok hitâbet ve belâgat ustası yetişmiştir. Bu dönemde hitâbetin gelişmesinin en önemli sebebi, Resûl-i Ekrem'in gerçekleştirdiği büyük değişimi savunanlarla muhalifleri arasın-da çıkan tartışmalarda bu sanata duyulan ihtiyaçtır. İslâm'ın hızla yayılması ve bunun sonucunda Araplar'ın siyasî ve iç-timaî bakımdan gelişmeleri de hitâbetin önemini arttırmıştır. Hz. Peygamber'in